

УДК 378.147:36-051;37.018.32

ЗАКЛАД ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ ЯК СУБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кахіані Ю.В., Бондарчук А.О.

Державний вищий навчальний заклад

«Донбаський державний педагогічний університет»

У статті представлено визначення поняття «заклад інтернатного типу», визначено категорії дітей, які виховуються у цих закладах, недоліки та наслідки суспільного виховання. Розглянуто специфіку організації життєдіяльності в закладах інтернатного типу. Визначені основні завдання, зміст та функції закладів інтернатного типу в системі освіти України. Представлено категорії дітей, які мають найбільший ризик потрапити в заклади інтернатного типу. Проаналізовано чинники, що ускладнюють адаптацію випускників закладу інтернатного типу до самостійного життя.

Ключові слова: майбутній соціальний педагог, професійна підготовка, заклади інтернатного типу, адаптація, вихованці закладів інтернатного типу.

Постановка проблеми. Після розпаду Радянського Союзу соціалістичні держави, зокрема Україна, були в скрутній економічній ситуації, що торкалось і соціального стану – кількість сімей, які віддавали дітей у заклади інституційної опіки, значно збільшилася. Причинами такого явища були бідність, слабкі матеріальні ресурси, відсутність житла, багатодітні сім'ї, небажані діти, батьки, які зловживали алкоголем тощо. Це призвело до таких наслідків як втрата або зниження потенціалу загальноосвітніх і духовних цінностей у родині та до прояву феномену соціального сирітства, що вимагало збільшення кількості закладів інтернатного типу. В сучасних умовах соціально-економічних змін розвиток системи освіти України на засадах гуманізму та людиноцентризму потребує модернізації та вдосконалення функціонування закладів інтернатного типу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники активно переймаються проблемами закладів інтернатного типу, із-поміж яких слід виокремити такі *напрями досліджень*: становлення образу «Я» в підлітків школи-інтернату в умовах депривації батьківського впливу (Я. Гошовський); правове виховання старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл-інтернатів (В. Загрева); формування психологічної готовності вихованців інтернатних закладів до створення сім'ї (О. Кізь); формування життєвої компетентності учнів старших класів загальноосвітніх шкіл-інтернатів (О. Кузьміна); формування соціальної відповідності вихованців шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків (Н. Огреніч); подолання соціальної депривації дітей-сиріт в умовах загальноосвітньої школи-інтернату (А. Полянничко); особливості розвитку образу «Я» дітей-сиріт у навчальному закладі інтернатного типу (В. Пушкар); соціально-педагогічні функції установ інтернатного й напівінтернатного типу та умови їх реалізації в Україні (В. Слюсаренко); підготовка дітей-сиріт в умовах інтернатного закладу до сімейного життя (Г. Хархан); педагогічні умови соціальної адаптації випускників шкіл-інтернатів у соціокультурному середовищі (О. Холоденко); соціально-педагогічні умови адаптації старших підлітків у загальноосвітніх санаторних школах-інтернатах (Ю. Чернецька) та ін.

Дослідниками (Н. Абашкіна, О. Карпуленко, С. Когут, О. Пічкара, В. Поліщук, Н. Слозанська, В. Тименко) вивчено досвід Австралії, Австрії, Великобританії, Німеччини, Польщі, США, Швейцарії та інших країн світу. Ретроспективний аналіз історичного аспекту становлення системи закладів інтернатного типу було ґрунтовно вивчено й представлено в дослідженні Л. Цибулько.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження обраної теми передбачає аналіз проблеми здійснення соціально-педагогічної діяльності в закладах інтернатного типу України.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз проблеми функціонування закладів інтернатного типу в Україні як суб'єкта соціально-педагогічної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «інтернат» походить від латинського слова «внутрішній». У «Словнику української мови» [5, с. 38] подано таке визначення змісту терміна: «гуртожиток для учнів і студентів навчального закладу; закритий шкільний заклад, у якому учні навчаються та живуть». У закладах інтернатного типу здійснюється соціально-педагогічна діяльність.

Організація й здійснення соціально-педагогічної діяльності з вихованцями в закладах інтернатного типу має певні особливості, а саме: зазвичай це – закритий (напівзакритий) заклад, у якому по-своєму організуються життя й побут вихованців, складається своєрідний мікроклімат, формуються міжособистісні взаємини; постійне перебування вихованців упродовж доби, тижня, місяця, навчального року дає змогу педагогічному колективу створити систему навчально-виховної роботи та забезпечити єдність педагогічного процесу і впливу на вихованців і в урочний, і позаурочний час; найголовніша особливість, що відрізняє заклади інтернатного типу від загальноосвітніх шкіл, зумовлена специфічним складом вихованців. Інтернатні заклади створюються для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у яких вони перебувають від трьох років до здобуття базової чи повної загальної середньої освіти, а в разі необхідності – до повноліття, на повному державному утриманні за рахунок коштів відповідних бюджетів та інших, не заборонених законодавством, джерел фінансування.

Головними завданнями інтернатних закладів є: забезпечення утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; забезпечення всебічного розвитку, фізичного, соціального та психічного здоров'я вихованців; створення умов, сприятливих для проживання дітей, їх навчання та виховання; забезпечення соціального захисту, медико-психолого-педагогічної реабілітації та соціальної адаптації вихованців; реалізація прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на належні умови проживання, різноманітного розвитку, виховання, здобуття певного рівня освіти, професійної орієнтації та підготовки їх до самостійного життя та праці.

У сучасній Україні державою створено такі типи закладів: школи-інтернати, НВК, зокрема інші навчальні заклади: 1) загальноосвітні, 2) спеціальні, 3) санаторні, 4) для обдарованих та талановитих дітей; 5) будинки дитини, 6) дитячі будинки, 7) будинки-інтернати для дітей та молоді, 8) соціальні центри матері й дитини, 9) соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, 10) школи та училища соціальної реабілітації, 11) притулки для дітей, 12) центри соціально-психологічної реабілітації дітей, 13) приймальники-розподільники для дітей [2].

Специфіка організації життєдіяльності закладу інтернатного типу створює підвищену напруженість професійної діяльності та виражається в складності нейтралізації (мінімізації) негативного впливу специфіки закладу інтернатного типу на розвиток особистості вихованця; необхідності зосередити у своїх руках безліч соціально-педагогічних дій; складності поєднання вимоги від дитини дотримання режимних моментів і одночасної турботи про збереження особистості, яка розвивається.

Науковці та практики виокремлюють недоліки суспільного виховання, що негативно впливають на психічний розвиток дітей: неправильна організація спілкування дорослих із дітьми; виховання й навчання дітей за програмами, які не компенсують дефекти розвитку, отримані відсутністю сім'ї; недиференційований підхід до вихованців у процесі виховання і навчання; бідність конкретно-чуттєвого досвіду дітей, зумовлена надмірним звуженням довкілля: мала кількість і одноманітність сенсорних подразників, якими вони оперують; постійне перебування дітей в умовах колективу (відсутність особистого простору, усамітнення, самостійності у виборі) тощо [1]. Основним наслідком суспільного виховання є незадоволеність підвищеної потреби дітей в увазі та доброзичливості дорослого.

Закладам інтернатного типу притаманні й інші недоліки: організація життя, далекої від сімейної; закритість, ізолюваність і відстороненість від реального життя; присутність феномену «суспільної власності»; утрата вихованцями родинних і дружніх зв'язків. Усі зазначені проблеми дозволяють охарактеризувати соціальну ситуацію розвитку вихованців закладів інтернатного типу як деприваційну.

За територіальним розподілом найбільше закладів функціонує в Донецькій (92), Дніпропетровській (70), Одеській (53), Харківській (50), Луганській (48), Львівській (48), Запорізькій (45)

областях. Найменше закладів у м. Севастополі (11), Чернівецькій (18), Тернопільській (19), Волинській (22) Хмельницькій (26), Чернігівській (26) областях. Проте пряма пропорція, чим більше закладів – тим більше дітей охоплено інтернатними закладами, не має свого підтвердження. Так, Запорізька область за кількістю закладів займає сьоме рейтингове місце серед регіонів України, а за охопленням дітей цією формою виховання є лідером в Україні, бо в інтернатних закладах виховується 2,6% дитячого населення регіону. У Миколаївській, Херсонській областях – по 2%, у Полтавській – 1,9%, Кіровоградській – 1,8% дитячого населення. Дитячі заклади з інтернатною формою утримання розташовані по всій території України. Тільки 25% територіально-адміністративних одиниць не мають на своїй території закладів будь-якої форми власності. Із загальною кількістю дитячих закладів (957) з інтернатною формою утримання дітей найбільш поширеними є загальноосвітні школи-інтернати та спеціальні школи-інтернати, включаючи навчально-реабілітаційні центри (для дітей з особливими освітніми потребами), 76% від загальної кількості закладів, у них навчається 54,4% від кількості дітей, що є вихованцями закладів [2]. Найменшими групами закладів є санаторні школи-інтернати (67 закладів), що становить 11% усіх шкіл-інтернатів, у яких навчається та лікується 17% дітей, та спеціалізовані школи-інтернати для обдарованих дітей – 9% усіх закладів. У них виховується 5% дітей.

Усе більше загальноосвітніх шкіл-інтернатів працюють у режимі загальноосвітніх шкіл, зберігаючи при цьому статус інтернатного закладу з відповідним фінансуванням. Для збільшення кількості дітей у цих закладах, крім дітей, які перебувають у закладі цілодобово, додаються діти, які отримують тільки освітні послуги. Заклади змушені приймати дітей, які не потребують інтернатної послуги, і фактично стають загальноосвітніми школами. Загалом у системі інтернатних закладів діє 44 навчально-реабілітаційні центри, у яких виховується діти з особливими освітніми потребами: з вадами слуху, зору, тяжкими системними мовленнєвими порушеннями, тяжкими порушеннями опорно-рухового апарату в поєднанні з розумовою відсталістю, затримкою психічного розвитку [2].

В Україні започатковано різноманітні форми використання ресурсів закладів інтернатного типу, що доповнюються так званою «зворотною інклюзією», коли в таких установах навчаються діти з абсолютно різним рівнем здоров'я та розвитку – майже нормальним (значна матеріальна та дидактична база інтернатів, багатий досвід педагогів, комфортні умови перебування дитини, підвищена безпечність середовища, ізолюваного, на відміну від звичайної школи, від більшості соціальних ризиків, усе більше приваблює сьогодні батьків здорових дітей з благополучних сімей) та гостро аномальним (зазначені вище умови перебування забезпечують можливість для дітей, що раніше навчалися лише на дому, відвідувати індивідуальні та навіть звичайні класні заняття в інтернатах) [4].

На зміни в діяльності шкіл-інтернатів впливає й те, що сьогодні все більша кількість батьків,

усупереч наявній ще у вітчизняному суспільстві стигматизувальній думці, бажає самостійно виховувати власну, а іноді й всиновлену дитину з особливостями здоров'я та розвитку. На думку О. Рассказової [4], середовище інтернату в сучасних умовах стає все більш відкритим: батьки дітей з особливостями здоров'я та розвитку все частіше відмовляються від цілодобового перебування дітей та активно долучаються до життя освітнього закладу, крім того, за рахунок технічних засобів розширяються можливості вільної комунікації учнів; у виховний процес впроваджуються «відкриті» форми масової роботи з учнями та їх оточенням.

Отже, сучасні заклади інтернатного типу можуть розглядатися як освітні заклади зі значним інклюзивним потенціалом і можливостями розвитку соціальності дітей, що необхідно розвивати, а не знищувати [4].

До влаштування в школу-інтернат діти зазвичай здебільшого не мали належних умов життя й розвитку, часом опинялися поза школою, часто-густо займалися бродяжництвом, жебрацтвом, скоювали правопорушення. Частина з них наділена важкою спадковістю. Через зазначені обставини ці діти отримували звужену або й викривлену інформацію про себе й про інших людей, про довкілля, у них формувалися нестійкі або деформовані моральні переконання, а потреби й ціннісні орієнтації зводилися переважно до матеріальних речей та примітивних розваг. Отже, вихованці загальноосвітньої школи-інтернату потребують особливих виховних впливів на основі компенсаційних, корекційних та реабілітаційних технологій.

Є також й об'єктивні чинники, що ускладнюють адаптацію випускників закладу інтернатного типу. Передусім, це – житлові проблеми (збереження наявного житла тощо); побутова адаптація (недостатньо розвинені практичні навички ведення домашнього господарства, розподілу сімейного бюджету); низька психологічна готовність до самостійного життя (низька сформованість комунікативних навичок, підвищена залежність, несамостійність – утриманська позиція) тощо [3, с. 198].

Назвемо категорії дітей, які мають найбільший ризик залишитися без батьків і виховуватися у закладах інтернатного типу, це: діти, що були народжені поза шлюбом; діти, які народжені неповнолітніми матерями; діти, які страждають від сімейного насильства; діти, чий батьки мають наркотичну або алкогольну залежність; діти, батьки яких виховувалися в закладах інтернатного типу; діти, батьки яких перебувають у конфлікті із законом; діти, чий сім'я перебувають за межею бідності; діти, що постраждали від епідемії ВІЛ/СНІД; інвалідність дітей і батьків; діти батьків-переселенців із Донбасу, Криму та батьків, які загинули під час АТО.

Діти, що були народжені поза шлюбом. Соціологи вивчили цю ситуації й доводять, що в дітей, народжених у цивільному шлюбі, більше ризиків залишитися без батька або обох батьків, ніж у дітей, що народжені в шлюбі. Причиною тому є різне ставлення жінок та чоловіків до цивільного шлюбу: жінка вірить у те, що цей шлюб назавжди, і народжує дітей, а для чоловіків дуже

часто це тимчасовий, не остаточний вибір дружини [7].

Діти, які народжені неповнолітніми матерями. Народження дитини неповнолітньою матір'ю рідко буває запланованою подією. Найчастіше вагітність буває випадковою, дитина – небажаною, тому не без підстав діти неповнолітніх жінок вважаються групою ризику, які можуть опинитися без батьківської опіки.

Окремою групою є діти, які страждають від сімейного насильства, вони мають великий ризик залишитися без батьківського піклування, з одного боку – через те, що батьків можуть позбавити батьківських прав, з іншого – тому що діти, які не бажають миритися з різними проявами насильства, самостійно залишають родину. Приблизно 5% дітей (понад 400 тис.) були і залишаються жертвами різних злочинів, зокрема сімейного насильства.

Складною групою є група дітей, чий батьки мають наркотичну або алкогольну залежність. Практика підтверджує, що неповнолітні з родин нарко- та алкозалежних досить часто опиняються серед дітей, позбавлених батьківського піклування. За даними Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді біля 18% сімей з дітьми, що знаходяться у складних життєвих обставинах, мають проблеми внаслідок наркотичної чи алкогольної залежності одного чи двох членів сім'ї. Тобто поширення алкоголізму та наркоманії збільшує кількість дітей, які залишаються без батьківської опіки.

На жаль, тенденція до зменшення кількості дітей, батьки яких виховувалися в закладах інтернатного типу, не спостерігається. Практика діяльності будинків дитини, служб у справах дітей та центрів соціальних служб підтверджує факт наявності в дітей, які народилися в сім'ях колишніх випускників інтернатних закладів, великого ризику бути позбавленими батьківської опіки. Працівники будинків дитини, особливо малих і середніх міст, засвідчують той факт, що до їх закладів потрапляють діти, матері, бабусі й навіть прабабусі яких також виховувалися в інтернатах [7].

До категорії дітей, які мають найбільший ризик залишитися без батьків і виховуватися у закладах інтернатного типу, віднесено дітей, батьки яких перебувають у конфлікті із законом. За даними Державної пенітенціарної служби 153 тисячі 800 громадян країни утримуються у слідчих ізоляторах та установах виконання покарань. Їхні діти, у кращому випадку, залишаються без одного з батьків.

Виокремлюються також дві категорії дітей, чий сім'я перебувають за межею бідності та тих, що постраждали від епідемії ВІЛ/СНІД. В Україні досі гострою залишається проблема бідності сімей з дітьми. Поширення епідемії ВІЛ/СНІДУ веде до збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не тільки за рахунок померлих від СНІДУ батьків, але й за рахунок відмови родичів від дітей, народжених ВІЛ-позитивними матерями. Частина дітей, позбавлених батьківського піклування, серед ВІЛ-позитивних та хворих на СНІД дітей становить 13% [7].

Є також категорія дітей-інвалідів і їхніх батьків, теж інвалідів. Важка вроджена інвалідність

дитини (ДЦП, синдром Дауна, глибокий психічний розлад) часто стають причиною того, що дітей не забирають з пологового будинку. Статистика показує, що в інтернатних закладах проживає 11% дітей-інвалідів, а переважна більшість 89% – проживають у сім'ях. Інвалідність батьків також впливає на втрату дітьми батьківської опіки. Особливо небезпечні психічні захворювання матерів. За даними інституту соціальних досліджень до 30% дітей у притулках мали психічно хворих матерів.

Окрему категорію будуть становити діти батьків-переселенців, вимушено переміщених із Донбасу, Криму, та батьків, які загинули під час антитерористичної операції. Статистичних даних поки ще немає, проте необхідність підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи в інтернатних закладах саме з такою категорією дітей уже існує.

Висновки. Отже, виявлені труднощі у фахівців, які працюють у закладах інтернатного

типу, будуть покладені в основу змісту підготовки майбутніх соціальних педагогів, мета якої – формування готовності майбутнього соціального педагога до подолання професійних труднощів. Зміст підготовки у ВНЗ, що включає труднощі майбутньої діяльності, орієнтує майбутніх молодих фахівців не тільки на конкретну професійну діяльність і готовність до освоєння нових знань, але й на формування і коригування особистісних якостей, які полегшують адаптацію до місця роботи, забезпечують професійну мобільність і конкурентоспроможність фахівця, що відповідає запитам сучасного суспільства. Сучасні заклади інтернатного типу можуть розглядатися як освітні заклади зі значним інклюзивним потенціалом і можливостями розвитку соціальності дітей. Заклади інтернатного типу необхідно розвивати, а не знищувати, привносячи і осучаснені форми взаємодії і співпраці з вихованцями, і систематично оновлюючи засоби самоосвіти соціальних педагогів.

Список літератури:

1. Бобылева И. А. Социальная адаптация выпускников интернатных учреждений: учеб. пособие / И. А. Бобылева. – М.: Нац. фонд защиты детей от жестокого обращения, 2007. – 176 с.
2. Звіт про здійснення Уповноваженим Президента України з прав дитини моніторингового дослідження стану функціонування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які не мають необхідних умов для виховання та навчання в сім'ї, дітей з особливими потребами, ефективність використання такими закладами бюджетних коштів, спрямованих на забезпечення їх діяльності (на виконання Доручення Президента України № 1-1/1852 від 22 липня 2013 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/27816.html>
3. Пантелеева Н. А. Развитие личностных качеств в структуре адаптационного потенциала воспитанников детского дома: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. психол. наук: спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / Н. А. Пантелеева. – Казань, 2008. – 24 с.
4. Рассказова О. Историчні витоки та сучасний стан проблеми розвитку соціальності учнів з інвалідністю у системі освіти / О. Рассказова // Зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини. – 2013. – Вип. 3. – С. 15-18.
5. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР; Ін-т мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1970. – Т. 4. – 1973. – С. 38.
6. Цибулько Л. Г. Соціально педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, в умовах регіонального освітньо-виховного простору: теорія і практика: монографія / Л. Г. Цибулько – Слов'янськ: Вид-во «Друкарський двір», 2012. – 344 с.
7. Чому не зменшується кількість сиріт в Україні? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/cetakoznasiditi/home/comu-ne-zmensuetza-kilkist-sirit-v-ukraieni>

Кахиани Ю.В., Бондарчук А.А.

Государственное высшее учебное заведение
«Донбасский государственный педагогический университет»

УЧРЕЖДЕНИЕ ИНТЕРНАТНОГО ТИПА КАК СУБЪЕКТ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье представлено определение понятия «учреждения интернатного типа», определены категории детей, которые воспитываются в этих учреждениях, недостатки и последствия общественного воспитания. Рассмотрена специфика организации жизнедеятельности в учреждениях интернатного типа. Определены основные задания, содержание и функции учреждений интернатного типа в системе образования Украины. Представлены категории детей, которые имеют наибольший риск попасть в учреждения интернатного типа. Проанализированы факторы, которые усложняют адаптацию выпускников учреждений интернатного типа к самостоятельной жизни.

Ключевые слова: будущий социальный педагог, профессиональная подготовка, учреждения интернатного типа, адаптация, воспитанники учреждений интернатного типа.

Kakhiani Yu.V., Bondarchuk A.A.

State Higher Educational Institution
«Donbas State Teachers' Training University»

RESIDENTIAL CARE AS A SUBJECT OF SOCIAL AND PEDAGOGICAL ACTIVITY

Summary

The article describes the definition of the «residential care» concept, defines the categories of children who are brought up in these institutions, the shortcomings and consequences of public education. Specificity of vital activity organization in residential care. The main tasks, contents and functions of residential care in the education system of Ukraine are determined. The categories of children who are most at risk of getting into residential care are presented. The author analyzes the factors that make the adaptation of issuers of the residential care to an independent life.

Keywords: future social teachers, training, residential care, adaptation, issuers of the residential care.